

DAMIAN PUŚLECKI

Problem ochrony dzieci od wypadków przy pracy w rolnictwie

1. Rolnictwo jest nietypowym sektorem gospodarki, ponieważ z reguły miejscem pracy jest dom rodzinny. Oznacza to, że osoby bliskie rolnikowi, a zwłaszcza dzieci, narażone są na wszelkiego rodzaju zagrożenia wynikające z prowadzenia działalności rolniczej¹. Rolnicy niejednokrotnie nie zdają sobie sprawy, że nawet niewinna zabawa dziecka na terytorium gospodarstwa rolnego odbywa się w miejscu wykonywania niebezpiecznej pracy. Według danych International Social Security Association (ISSA), dwie trzecie dzieci, które giną w rolnictwie, ma poniżej pięciu lat, a najczęstszą przyczyną ich śmierci są wypadki z udziałem pojazdów i maszyn rolniczych².

Wypadki podczas działalności rolniczej występują znacznie częściej niż w przemyśle czy handlu. Zdarzeniom wypadkowym ulegają nie tylko rolnicy, ale także osoby im pomagające. Rolnicze ubezpieczenie wypadkowe nigdy nie obejmowało ochroną ubezpieczeniową wypadków osób najbliższych niezwiązanych z pracą rolniczą. Wypadki z udziałem tych podmiotów, ze względu na wielopokoleniowy charakter gospodarstw rolnych i pracę w rolnictwie osób najmłodszych w rodzinie, są poważnym problemem społecznym. Konieczność ochrony osób, które pracują

¹ Szerzej o wypadkach z udziałem dzieci: *Wypadkowość w rolnictwie*, red. J. Zagórski, Lublin 1996, s. 99 i n.

² Organizacja powstała w 1927 r. z siedzibą w Genewie, największa na świecie międzynarodowa organizacja skupiająca instytucje zabezpieczenia społecznego (www.issa.int). KRUS jest członkiem ISSA od 1992 r. Szerzej E. Borowczyk, *Zabezpieczenie społeczne, rodzina i jednostka*, w: *Europejskie Spotkanie Regionalne ISSA. Ubezpieczenia w rolnictwie*, „Materiały i Studia” 1999, nr 3, s. 114.

w tak niebezpiecznym sektorze gospodarki, nie powinna budzić wątpliwości³.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu prawna regulacja ubezpieczenia wypadkowego powinna zapewniać wiejskim dzieciom ochronę przed wypadkami związanymi z działalnością rolniczą rodziców. W pierwszej części opracowania przedstawiona została swoista konstrukcja ochrony członków rodziny rolnika od wypadków przy pracy rolniczej, która obowiązywała do 2004 r., a więc do zmiany ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Nowelizacja ta całkowicie pozbawiła dzieci do 16 roku życia ochrony w razie wypadków przy pracy w rolnictwie. Dlatego dla udzielenia odpowiedzi na postawione powyżej pytanie kwestią niezwykle istotną jest rozstrzygnięcie problemu dopuszczalności pracy najmłodszych w działalności rolniczej rodziców. Warto w tym miejscu wskazać, jak zagadnienie ochrony dzieci w kwestii wypadków przy pracy w rolnictwie rozwiązane zostało w ustawodawstwie zachodnioeuropejskim. Ostatnia część artykułu zawiera podsumowanie i wnioski oraz postulaty *de lege ferenda*.

2. Podstawowym wyznacznikiem zakresu ochrony osób pracujących w rolnictwie od wypadków przy pracy jest przewidziany przez prawo katalog podmiotów podlegających ubezpieczeniu wypadkowemu z mocy prawa. Podmiotami tymi, zgodnie z przepisami ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników⁴, jest rolnik, jego małżonek i domownik⁵. Osoby te podlegają ubezpieczeniu wypadkowemu, jeżeli nie są objęte innym ubezpieczeniem społecznym lub nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty albo ustalonego prawa do świadczeń z ubezpieczeń społecznych.

Oprócz ubezpieczenia wypadkowego z mocy prawa, ustawodawca przewidział także możliwość ubezpieczenia na wniosek. Z takim wnioskiem występuje zainteresowany albo rolnik, na którego rachunek dana osoba pracuje. Należy zaznaczyć, że ubezpieczony „wnioskowo” może w każdej chwili od ubezpieczenia tego odstąpić⁶. Ubezpieczeniem wypadkowym na wniosek może być objęty inny rolnik lub domownik, jeżeli

³ Wskaźnik wypadków przy pracy w rolnictwie wynosi ok. 12 zdarzeń na 1000 ubezpieczonych i jest znacznie wyższy niż w przemyśle czy handlu.

⁴ Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jedn.: Dz. U. 2008, Nr 50, poz. 291), powoływana dalej jako ustawa ubezpieczeniowa.

⁵ Zob. art. 7 i 5 ustawy ubezpieczeniowej.

⁶ Nieopłacenie składki przez ubezpieczonego wnioskowo rolnika może być traktowane równoznacznie z odstąpieniem od ubezpieczenia; zob. art. 3 ustawy ubezpieczeniowej.

prowadzona przez niego działalność rolnicza stanowi stałe źródło jego utrzymania, a także osoba, która będąc rolnikiem przeznaczyła grunty prowadzonego gospodarstwa rolnego do zalesienia. Jeżeli wymienione powyżej osoby podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu albo mają ustalone prawo do emerytury bądź renty lub innych świadczeń z ubezpieczeń społecznych, mogą zostać objęte ubezpieczeniem wypadkowym jedynie w ograniczonym zakresie. Granicę w przypadku wystąpienia zdarzenia wypadkowego wyznacza tu jedynie uprawnienie do jednorazowego odszkodowania określonego w art. 9 pkt 1 ustawy⁷.

Do czasu wprowadzenia zmian w ustawie ubezpieczeniowej nowelą z 2 kwietnia 2004 r.⁸ obowiązywała w KRUS swoista konstrukcja ochrony osób bliskich i dzieci (w tym także małoletnich⁹) od wypadków przy pracy. Osoby te, same niepodlegające ubezpieczeniu, miały prawo do świadczeń z ubezpieczenia wypadkowego, gdyż korzystały jak gdyby z ubezpieczenia rolnika. Nowelizacja ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników pozbawiła ich tego prawa. Należy w tym miejscu przypomnieć, że ochrona w razie wypadków przy pracy przysługiwała dzieciom rolnika prawie przez 27 lat, tj. od 1978 r. do maja 2004 r.¹⁰ Nowelizacja ustawy doprowadziła zatem do zawężenia kręgu podmiotów, którym może przysługiwać jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy rolniczej. O świadczenie to obecnie może ubiegać się wyłącznie ubezpieczony rolnik, małżonek lub domownik, bądź członkowie rodziny ubezpieczonego, który zmarł wskutek wypadku przy pracy rolniczej. Zmiany wprowadzone do ustawy ubezpieczeniowej odebrały prawo do jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej osobom najbliższym ubezpieczonemu rolnikowi, które same nie były ubezpieczone w KRUS, a które uległy wypadkowi, pomagając mu w pracach związanych z prowadzeniem działalności rolniczej. Ustawodawca pozostawił im jednak możliwość ubezpieczenia wypadkowego na wniosek (z wyjątkiem dzieci do lat 16).

Warto zauważyć, że – zgodnie z obowiązującymi przepisami – ubezpieczeniem na wniosek nie można objąć emerytów i rencistów, którzy

⁷ Jednorazowe odszkodowanie z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, zwane dalej jednorazowym odszkodowaniem.

⁸ Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o społecznym ubezpieczeniu rolników oraz o zmianie niektórych ustaw, Dz. U. 2004, Nr 91, poz. 873.

⁹ W tym także wspomnianych wyżej dzieci dorosłych i osób bliskich rolnikowi.

¹⁰ Szerzej. E. Jaworska-Spićak, *Prawo do odszkodowania osób bliskich rolnikowi z tytułu wypadku przy pracy rolniczej*, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, październik, s. 30.

mają orzeczoną niezdolność do samodzielnej egzystencji. Rozwiązanie to podyktowane zostało koniecznością racjonalizacji zasad ubezpieczenia rolników (także ubezpieczeniu wypadkowemu). Ustawodawca przyjął, że osoby, które nie są zdolne do samodzielnej egzystencji (do podstawowych czynności życia codziennego) i uzależnione są od pomocy innej bliskiej osoby, nie są również zdolne do wykonywania czynności związanych z prowadzeniem działalności rolniczej.

Jedną z przyczyn omawianych powyżej zmian był fakt, że dotychczas blisko 1/3 wszystkich wypłaconych jednorazowych odszkodowań przyznawana była osobom najbliższemu ubezpieczonemu rolnikowi, które uległy wypadkom, nie będąc objętymi ubezpieczeniem wypadkowym, a ustawa stwarzała i stwarza nadal warunki, aby osoby te korzystały z ochrony ubezpieczenia, okresowo, na wniosek, za 1/3 obowiązującej składki. Niestety, zmiana ta spowodowała także pozbawienie prawa do odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej pomagającym rolnikowi dzieciom, które nie ukończyły 16 lat, gdyż nie mogą być one objęte ubezpieczeniem społecznym.

Należy stwierdzić, że w świetle obowiązującego w Polsce prawa¹¹ dzieci w tym wieku nie powinny pracować, ale w tradycję rodzinnego gospodarstwa rolnego wpisana jest praca wszystkich domowników, również dzieci. Nie wydaje się, aby ich pracę udało się wyeliminować i żeby była taka potrzeba. Praca na miarę sił i możliwości dziecka ma bowiem także swój wymiar wychowawczy¹².

Dzieci rolnika do lat 16 stanowią zatem obecnie szczególnie wyjątek w katalogu podmiotowym ubezpieczenia wypadkowego. Dotyczy to także dzieci niezamieszkujących z rolnikiem w gospodarstwie i pomagających rodzicom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego w okresie intensywnych prac polowych¹³. Gdy ulegną one wypadkowi podczas wykonywania tych prac, nie otrzymają z KRUS świadczeń powypadkowych. Ustawodawca nie przewidział możliwości ubezpieczenia dzieci rolnika poniżej 16 roku życia, nawet na wniosek. Trudno uznać takie rozwiązanie za właściwe,

¹¹ Zob. art. 65 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., oraz art. 190 i n. ustawy z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, Dz. U. 1998, Nr 21, poz. 94 z późn. zm.

¹² Szerzej W. Kobielski, *Wypadki przy pracy i choroby zawodowe rolników – wybrane problemy*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 2 i 3, s. 45 i n.

¹³ Szerzej zob. E. Jaworska-Spićak, *Zmiany od 2 maja 2004 r. w przepisach dotyczących świadczeń krótkoterminowych dla rolników*, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2004, czerwiec, s. 27-28.

gdyż ze względu na swoistość pracy w gospodarstwie rolnym i charakter tych gospodarstw (w ogromnej większości rodzinnych), dzieci niejednokrotnie pomagają w pracy rolniczej rodzicom czy dziadkom. Zdarza się przy tym, że podczas wykonywania tych prac ulegają wypadkom¹⁴. W przypadku dzieci, granica pomiędzy pracą a zabawą jest jednak płynna. Fakt ten był niejednokrotnie załącznikiem rozmaitych problemów w postępowaniu powypadkowym KRUS.

Jedną z intencji ustawodawcy było najprawdopodobniej ograniczenie w znacznym stopniu zjawiska wypadkowości wśród dzieci na wsi. Poważny problem stanowiły tu także trudności związane z ustaleniem rzeczywistych przyczyn wypadków wśród dzieci i możliwości wyłudzenia odszkodowań, nagminną bowiem przyczyną wypadków była nieuwaga oraz niedopilnowanie dzieci przez samych rodziców. Bardzo często zdarzenia wypadkowe nie były *de facto* związane z wykonywaniem pracy rolniczej przez dzieci. Chociaż w prawie polskim, pod rządami ustawy ubezpieczeniowej sprzed wspomnianej nowelizacji, istniał paradoks, gdyż z prawa do jednorazowego odszkodowania korzystały także osoby nieubezpieczone, to trudno uznać przyjęte obecnie rozwiązanie przez ustawodawcę za właściwe¹⁵.

3. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że na tle ustawodawstw obcych (w Niemczech, we Francji i we Włoszech) zagadnienie ochrony dzieci od wypadków przy pracy w rolnictwie uregulowane zostało odmiennie. Kwestię podlegania ubezpieczeniu wypadkowemu pracowników niemieckich, w tym także rolników, reguluje VII księga SGB¹⁶. Zgodnie z zawartym w niej art. 2 pkt 5, ubezpieczeniu od nieszczęśliwych wypadków przy pracy podlegają¹⁷ m.in. przedsiębiorcy rolni, rolnicy indywidualni, małżonkowie¹⁸ oraz członkowie rodziny¹⁹ rolnika indywidualnego, którzy pracują

¹⁴ Statystyki KRUS prowadzone do 2003 r. wskazywały ok. 1400 takich zdarzeń rocznie.

¹⁵ Uchylenie w całości pkt 2 w art. 10 ust. 1 ustawy pozbawia dzieci prawa do jednorazowego odszkodowania. Biorąc pod uwagę, że gospodarstwa rolne mają charakter gospodarstw rodzinnych, nie powinno się tej grupy osób pozbawiać już raz nabytych praw. Tak: E. Jaworska-Spićak, *Prawo do odszkodowania osób bliskich rolnikowi z tytułu wypadku przy pracy rolniczej*, „Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie” 2003, październik, s. 32-33.

¹⁶ Siebtes Buch Sozialgesetzbuch – Gesetzliche Unfallversicherung Zuletzt geändert durch Art. 2 Abs. 13 G v. 16.5.2008 I 842 (Kodeks Zabezpieczenia Społecznego, Księga 7 – Ubezpieczenie wypadkowe, weszła w życie 1 stycznia 1997 r.).

¹⁷ Katalog osób, które podlegają ubezpieczeniu wypadkowemu, jest dość obszerny.

¹⁸ Także tzw. partnerzy życiowi (konkubenci).

¹⁹ Do trzeciego stopnia pokrewieństwa – patrz SGB VII § 2 (4) pkt 1.

w jego gospodarstwie rolnym oraz ich współmałżonkowie i wszystkie osoby pracujące w gospodarstwie rolnym, także te zatrudnione na podstawie umowy o pracę, świadczenia usług lub nauki zawodu, wszystkie osoby, które – nie będąc związane taką umową – wykonują swoją działalność w gospodarstwie rolnym jak ubezpieczony, nawet okresowo, za wyrażoną lub przypuszczalną wolą rolnika²⁰. Ubezpieczeniu podlegają także dzieci pomagające rolnikowi w prowadzeniu działalności rolniczej bez względu na wiek.

W myśl art. L 722-1 Code rural, obowiązkowi ubezpieczenia wypadkowego podlega rolnik i jego małżonek prowadzący działalność rolniczą lub przedsiębiorstwo rolne na terytorium Francji. Praca w gospodarstwie rolnym musi więc stanowić główne źródło jego utrzymania. Osoby podlegające obowiązkowi ubezpieczenia mogą zawierać wszelkiego rodzaju ubezpieczenia dodatkowe lub uzupełniające na własny rachunek i dobrowolnie²¹.

Ubezpieczeniu wypadkowemu we Francji podlegają także domownicy – osoby bliskie rolnikowi, które ukończyły 16 lat, żyją w gospodarstwie rolnym i pracują w nim stale jako osoby niezwiązane z rolnikiem stosunkiem pracy²². Ustawodawca francuski nałożył także obowiązek ubezpieczenia na dzieci rolnika poniżej 16 roku życia będące pod jego opieką lub małżonka rolnika albo domownika, niezależnie od tego, czy są to dzieci własne, przysposobione, biologicznie uznane lub nie. Ubezpieczeniu podlegają także dzieci powyżej 20 roku życia, które kontynuują naukę lub przewały ją ze względu na chorobę.

Aby przeciwdziałać nierespektowaniu przez dużą liczbę rolników obowiązku ubezpieczenia wszystkich osób spełniających wymagania ustawy²³, system ATEXA wprowadził procedurę przystąpienia do ubezpieczenia z urzędu²⁴. Do kompetencji rolniczych kas wzajemnych (MSA) należy kontrolowanie, czy rolnicy dopełnili obowiązku zgłoszenia do ubezpieczenia wszystkich osób pomagających w gospodarstwie i niezwiązanych z rolnikiem stosunkiem pracy. W przypadku stwierdzenia nieprawidł-

²⁰ § 2 pkt 5., BVII Sozialgesetzbuch.

²¹ Zob. art. L 722-1 Code rural.

²² Warto zauważyć, że osoby, które posiadają status domowników od 18 maja 2005 r., nie mogą być traktowane jako domownicy dłużej niż 10 lat; zob. art. L-722-10 Code rural.

²³ Na gruncie poprzedniej regulacji było to zjawisko bardzo powszechne. Warto zaznaczyć, że – zgodnie z dawnym brzmieniem art. 1234-14 Code rural – rolnik, który popełnił błąd i nie dochował obowiązku ubezpieczenia wobec osób będących jego domownikami, podlegał karze za to wykroczenie.

²⁴ Jako instytucję realizującą przymus ubezpieczeniowy.

wości, przekazują one odpowiednie informacje oraz personalia osobowe szefowi departamentu ds. inspekcji pracy, zatrudnienia i polityki socjalnej w rolnictwie²⁵ w celu przymusowego zrealizowania obowiązku przystąpienia do ubezpieczenia.

Z kolei w prawie włoskim podleganie ubezpieczeniu od wypadków przy pracy w rolnictwie uregulowane zostało w dziale II ustawy o obowiązkowym ubezpieczeniu z tytułu wypadków przy pracy z 30 czerwca 1965 r.²⁶ Zgodnie z art. 205 tej ustawy, ubezpieczeniu od wypadków przy pracy w rolnictwie podlegają osoby w wieku od lat dwunastu do ukończenia lat siedemdziesięciu, które stale albo tymczasowo pracują w gospodarstwach rolnych lub leśnych. Ustawodawca objął ubezpieczeniem nie tylko właścicieli tych gospodarstw, lecz także dzierżawców i ich małżonków. Ubezpieczeniu podlegają również dzieci²⁷ rolnika (biologiczne i przysposobione) oraz krewni²⁸, jeżeli stale pracują fizycznie w gospodarstwie, także w przypadku, gdy nie zamieszkają wspólnie z rolnikiem na jego terytorium.

W Niemczech i we Francji istnieje zatem obowiązek ubezpieczenia dzieci pomagających w działalności rolniczej rodziców bez względu na wiek, we Włoszech obowiązek ten powstaje wraz z ukończeniem lat dwunastu²⁹, natomiast w Polsce, zgodnie z powyżej przeprowadzonymi rozważaniami, dzieci pozbawione są zupełnie ochrony ubezpieczeniowej od wypadków przy pracy w rolnictwie.

4. Z zatrudnianiem dzieci niepełnoletnich przez utrzymujących je rodziców wiążą się liczne wątpliwości dotyczące dopuszczalności takiej praktyki. Prawo pracy ogranicza możliwość zatrudniania osób w wieku od 16 do 18 lat³⁰, wykluczając zasadniczo zarobkowy cel takiego zatrudnienia³¹. Osoby, które nie ukończyły 16 roku życia, poza pewnymi wyjątkami³², nie

²⁵ ITEPSA – Inspecteur du Travail, Emploi et Politique Sociale en Agriculture.

²⁶ Testo unico delle disposizioni per l'assicurazione obbligatoria contro gli infortuni sul lavoro e malattie professionali, D.P.R. 30 giugno 1965, N. 1124 z późn zm., cytowana dalej jako włoska ustawa wypadkowa.

²⁷ Warto zaznaczyć, że ustawodawca posługuje się kryterium wieku – do 12 lat.

²⁸ Także porzuceni nieletni.

²⁹ Zob. SGB VII § 2, art. L-722-10 Code rural oraz art. 205 włoskiej ustawy wypadkowej.

³⁰ Art. 65 ust. 3 Konstytucji i art. 190 § 2 Kodeksu pracy zakazuje zatrudniania osób w wieku poniżej 16 lat.

³¹ Zob. art. 22 § 2 art. 191 § 2 oraz art. 304(5) k.p.

³² Zob. rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 5 grudnia 2002 r. w sprawie przypadków, w których wyjątkowo jest dopuszczalne zatrudnianie młodocianych, którzy nie

mają zdolności prawnej w stosunkach pracy i nie mogą same zawrzeć umowy o pracę³³.

Rolnika i dzieci nie łączy jednak stosunek pracy³⁴, tak więc Kodeks pracy nie będzie miał zastosowania do dzieci pracujących w rolnictwie. W przypadku pracy dzieci nie można mówić o zatrudnieniu, lecz o pomocy w działalności rolniczej rodziców. Warto zauważyć, że nawet w prawie pracy istnieją wątpliwości co do możliwości zawarcia umowy o pracę pomiędzy dzieckiem a rodzicem. Trzeba bowiem mieć na uwadze dwie okoliczności: obowiązek pomocy dziecka w gospodarstwie domowym, który mógłby być tożsamy z obowiązkami wynikającymi z umowy o pracę, oraz występowanie rodzica w podwójnej roli: jako pracodawcy i przedstawiciela ustawowego dziecka³⁵.

Problem pracy dzieci w rolnictwie jest złożony. Coraz częściej podejmowane są próby zmierzające do unormowania pracy dzieci w rodzinnych gospodarstwach rolnych. Inicjatywę taką podjął m.in. Rzecznik Praw Dziecka, kierując do rządu wnioski w tej sprawie³⁶. Niejednokrotnie można spotkać się ze stanowiskiem, że wskazana norma konstytucyjna (art. 65 ust. 3) zabrania nie tylko zatrudniania młodocianych w ramach stosunku pracy, ale również angażowania dzieci do prac w rodzinnych gospodarstwach rolnych³⁷. Warto tu także wspomnieć o normach podobnej treści, wynikających z art. 32 Konwencji o prawach dziecka³⁸, który

ukończyli gimnazjum, osób niemających 16 lat, które ukończyły gimnazjum oraz osób niemających 16 lat, które nie ukończyły gimnazjum; Dz. U. 2002, Nr 214, poz. 1808.

³³ Szerzej zob. M. Skąpski, *Wybrane zagadnienia współpracy zawodowej rodziców i dzieci*, „Ubezpieczenia w rolnictwie. Materiały i Studia” 1999, nr 4, s. 42 i n.; zob. także S. Lachowski, *Uregulowania prawne możliwości angażowania dzieci do pracy w rodzinnym gospodarstwie rolnym*, w: J. Zagórski, S. Lachowski, *Zagrożenia zdrowia dzieci angażowanych do prac w rodzinnym gospodarstwie rolnym*, Lublin 1999, s. 24 i n.

³⁴ Por. B. Banaszekiewicz, *Prawne aspekty pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Warszawa 1989, s. 80-81. Treść obowiązujących norm uzasadnia konstruowanie domniemania, że osoby będące „domownikami”, w rozumieniu ustawy z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (obowiązującej do 1990 r.), nie pozostają w stosunku pracy z właścicielem gospodarstwa. Nawiązanie stosunku pracy między tymi osobami byłoby możliwe, ale miałyby wymagać „w pełni świadomego” oświadczenia woli w formie pisemnej.

³⁵ M. Skąpski, op. cit., s. 53.

³⁶ W. Kobielski, *Wypadki przy pracy i choroby zawodowe rolników, wybrane problemy*, „Ubezpieczenia w rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 2 i 3, s. 31.

³⁷ Ibidem, s. 31.

³⁸ Zob. art. 32 Konwencji: „Państwa-strony uznają prawo dziecka do ochrony przed wyzyskiem ekonomicznym, przed wykonywaniem pracy, która może być niebezpieczna lub może kolidować z kształceniem dziecka, bądź może być szkodliwa dla zdrowia dziecka lub jego rozwoju

przyznaje dziecku prawo do ochrony przed wyzyskiem ekonomicznym i przed wykonywaniem niebezpiecznej oraz szkodliwej pracy. Nie można pominąć też ratyfikowanej przez Polskę Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 182³⁹ dotyczącej m.in. zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci (art. 1). Zgodnie z art. 3 lit. d wspomnianej Konwencji, do najgorszych form pracy dzieci zalicza się pracę, która ze względu na swój charakter lub okoliczności, w których jest prowadzona, może zagrażać zdrowiu lub bezpieczeństwu dzieci.

Z drugiej jednak strony przepis art. 91 § 2 k.r.o.⁴⁰ nakazuje dziecku, które jest na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, pomagać im we wspólnym gospodarstwie. Zakres pojęcia „wspólne gospodarstwo” bywa interpretowany dość szeroko, obejmując obok gospodarstwa domowego również rolnicze gospodarstwo produkcyjne, a także zakład rzemieślniczy⁴¹. Szeroka interpretacja jest tu uzasadniona tylko w stosunku do gospodarstwa rolnego. Charakteryzuje się ono daleko idącym zespoleniem części domowej i produkcyjnej gospodarstwa, w związku z czym pomoc w gospodarstwie domowym często obejmować będzie czynności odnoszące się do rolniczej działalności produkcyjnej, gdyż oddzielenie tych dwóch zakresów prac jest bardzo trudne⁴². Nie bez znaczenia jest również fakt, że w przeważającej mierze działalność rolnicza prowadzona jest w gospodarstwach rodzinnych.

Prace wykonywane w rolnictwie niejednokrotnie wiążą się z intensywnym, a niekiedy długotrwałym narażeniem na oddziaływanie czynników szkodliwych. W efekcie u dzieci wiejskich częściej wstępują zaburzenia rozwoju fizycznego (różnego rodzaju wady i schorzenia). Trudne do oceny są natomiast negatywne skutki omawianej sytuacji w zakresie edukacji dzieci wiejskich. Dzieci te poświęcają czas na pracę w gospodarstwie, często zaniedbują obowiązki szkolne, nie mają możliwości rozwijania zainteresowań, ani też czasu na zabawę. Powyższym argumentom

fizycznego, umysłowego, duchowego, moralnego lub społecznego. Konwencja stanowi, iż państwa-strony będą podejmowały kroki ustawodawcze, administracyjne, socjalne oraz środki w dziedzinie oświaty dla zapewnienia realizacji postanowień wskazanego artykułu”; www.brpd.gov.pl.

³⁹ Konwencja MOP nr 182 z 1999 r., weszła w życie 19 listopada 2000 r.; www.mop.pl.

⁴⁰ Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. Nr 9, poz. 59.

⁴¹ Nie wydaje się natomiast uzasadnione twierdzenie, że norma art. 91 § 2 k.r.o. dotyczy również zakładu rzemieślniczego, chyba że jest on również przestrzennie związany z gospodarstwem domowym; por. M. Skapski, op. cit., s. 54.

⁴² Szerzej ibidem, s. 53.

nie można odmówić słuszności. Podzielając nawet w pełni tę tezę, złożoność problemu pracy najmłodszych w rolnictwie nie stwarza szans na jego szybkie rozwiązanie w sposób społecznie akceptowany⁴³.

Rozważając problematykę ochrony dzieci wiejskich od wypadków przy pracy w rolnictwie, nie można pominąć zagadnienia ochrony pracy w gospodarstwie rolnym przy jednoczesnym uwzględnieniu charakteru ubezpieczenia wypadkowego. Należy pamiętać, że w odniesieniu do gospodarstw rolników indywidualnych nie mają zastosowania przepisy o bezpieczeństwie i higienie pracy. Ponadto, rolnik występuje jako podmiot prowadzący działalność rolniczą, który swoim gospodarstwem zarządza samodzielnie, korzystając w pełni z prawa własności. Wszystko to wpływa w istotny sposób na konieczność doboru form ochrony pracy⁴⁴.

Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników wprowadziła znacznie szersze pojęcie wypadku przy pracy niż w ubezpieczeniu pracowniczym. Przyjmując definicję „wypadku przy pracy rolniczej”, zamiast „wypadku w gospodarstwie rolnym”, ustawodawca zrezygnował z podkreślenia związku przyczynowego z miejscem pracy. W ubezpieczeniu rolników brak jest drugiej strony, tj. pracodawcy zobowiązanego do wypłaty odszkodowania. Ubezpieczenie to ma więc charakter samoubezpieczenia, w którym związek z miejscem pracy dla ubezpieczającego się nie jest najistotniejszy, a ubezpieczenie ma go chronić przed skutkami nieszczęśliwych wypadków związanych z pracą. Powoduje to w oczywisty sposób zwiększenie zakresu ochrony ubezpieczeniowej także na inne osoby, rozszerzając istotnie zakres ryzyka ubezpieczeniowego na zdarzenia mogące być przyczyną wypadków wśród rolników, członków ich rodzin, w tym także dzieci⁴⁵.

Powyższą argumentację uwzględnia przepis art. 11 ust. 2 ustawy, przyznający Radzie Rolników prawo wnioskowania o rozszerzenie listy czynności wykonywanych poza terenem gospodarstwa, które traktuje się w zakresie uprawnień do świadczeń z ubezpieczenia z tytułu wypadków na równi z czynnościami związanymi z prowadzeniem działalności rolniczej. Przy odpowiedniej zmianie wyżej wymienionych przepisów prawo do zmian przedmiotowych można by rozciągnąć na zmiany podmiotowe, tj. dając prawo do świadczeń z ubezpieczenia wypadkowego innym osobom niż wymienione w ustawie, np. dzieciom. W tym miejscu należy pod-

⁴³ W. Kobielski, *Wypadki przy pracy...*, s. 34.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 34.

⁴⁵ *Ibidem*.

kreślić, że konsekwencje takich regulacji prawnych poniosą sami ubezpieczeni rolnicy, ponieważ ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie jest w pełni samofinansujące się, a więc ostatecznie to rolnicy swoją składką pokryją dodatkowe obciążenia z tytułu tego ubezpieczenia⁴⁶.

Należy jednocześnie zauważyć, że nie wydaje się właściwe nadmiernie szerokie rozumienie zobowiązania dzieci do pomocy rodzicom we wspólnym gospodarstwie. Trzeba pamiętać o tym, że rozważania dotyczą dzieci niepełnoletnich, objętych obowiązkiem edukacyjnym, ewentualnie już pełnoletnich, uzupełniających edukację w szkole wyższej. Ich najistotniejszym zadaniem jest nauka. Edukacja niewątpliwie jest zgodna z dobrem dziecka. Ten aspekt powinien być uwzględniany na pierwszym miejscu przez rodziców wychowujących dziecko i sprawujących nad nim pieczę.

Przepisów k.r.o.⁴⁷ nie można jednak rozumieć jako nakazanie dzieciom regularnego świadczenia pracy w takim rozmiarze, aby miała ona istotne znaczenie gospodarcze dla działalności rolniczej rodziców. Chodzi tu bowiem jedynie o pomoc w prowadzeniu działalności wpływającą na kształtowanie osobowości dziecka, wychowanie i ewentualnie przygotowanie do prowadzenia gospodarstwa w przyszłości. Wyklucza to zatem praktyki nadmiernej eksploatacji dzieci jako siły roboczej, wbrew ich dobru. Warto zauważyć, że nie tylko na polskiej wsi⁴⁸ można zaobserwować takie zjawisko.

Analizując przyczyny wypadków dzieci w rolnictwie Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz Państwowa Inspekcja Pracy opracowały w 1998 r. wykaz prac, których rolnicy nie powinni zlecać swoim dzieciom przed ukończeniem 15 lat. Są to m.in.: kierowanie ciągnikami rolniczymi i maszynami samobieżnymi, obsługa kombajnów, pras, kopaczek do zbioru okopowych, obsługa maszyn (sieczkarni, śrutowników, młocarni, pił tarczowych), wszelkie prace związane z chemicznymi środkami ochrony roślin itp.⁴⁹ Głównym kryterium zamieszczenia prac w wykazie było narażenie człowieka na niebezpieczeństwo wystąpienia nieszczęśliwego wypadku. Warto mieć ten fakt

⁴⁶ Ibidem, s. 35.

⁴⁷ Zob. art. 91 § 2 k.r.o.

⁴⁸ Zob. np. wywiad z Markiem Nowickim, prezesem Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, „Gazeta Wyborcza” z 10 grudnia 1998 r.: „Na wsi wciąż zdarza się praca niewolnicza – zmusza się dzieci do pracy w gospodarstwie”.

⁴⁹ Zob. wykaz prac, których rolnicy nie powinni zlecać swoim dzieciom przed 15 rokiem życia; www.krus.gov.pl.

na uwadze, zlecając dziecku pomoc w czynnościach związanych z prowadzeniem działalności rolniczej⁵⁰.

Nie można całkowicie wykluczyć pracy dzieci w rodzinnym gospodarstwie rolnym. Pozbawienie ich jakiegokolwiek ochrony z tytułu wypadku przy pracy rolniczej, biorąc pod uwagę zagrożenie wypadkowością w rolnictwie, nie wydaje się trafnym rozwiązaniem. Podkreślając fakt, że w Polsce w ciągu ostatnich lat rocznie ponad 1400⁵¹ dzieci ulegało wypadkom w rolnictwie, problem ten jest niezwykle istotny. Dzieci pomagają rolnikom w działalności rolniczej, co jest faktem niezaprzeczalnym. Nie da się tego zjawiska wyeliminować w gospodarstwach rodzinnych. Istnieje zatem cała rzesza osób pracujących w rolnictwie, nieubezpieczonych i pozbawionych ochrony od wypadków przy pracy. Należy także zaznaczyć, że mimo powyższych uwag pracę dzieci w gospodarstwach rolnych rodziców w swoisty sposób akceptuje ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Wspomniany akt prawny obejmuje ubezpieczeniem domowników rolnika, którymi mogą być m.in. dzieci, które ukończyły już 16 lat.

Mając na uwadze przeprowadzone rozważania, należy stwierdzić, że zakres podmiotowy ubezpieczenia wypadkowego w rolnictwie określony został w ustawie ubezpieczeniowej zbyt wąsko i nie obejmuje wszystkich osób pracujących faktycznie w rolnictwie. Przyjęta przez ustawodawcę konstrukcja podlegania ubezpieczeniu wypadkowemu w rolnictwie opiera się w zasadzie na przymusie i powszechności. Obowiązek ubezpieczenia jest uzasadniony tym, że nie wszyscy prowadzący działalność rolniczą są odpowiednio przezorni i zapewnia jednocześnie jego powszechność. Warto zauważyć, że o pełnej powszechności można mówić jedynie wtedy, gdy ubezpieczenie wypadkowe obejmować będzie swym zakresem wszystkich członków „danej społeczności”. Nie można także zapomnieć, że aktualna regulacja przewiduje możliwość wnioskowego ubezpieczenia wypadkowego.

Podstawy ochrony przed niezdolnością do pracy i na wypadek inwalidztwa zapewnia każdemu obywatelowi polskiemu art. 67 Konstytucji RP. Ochrona ta, realizowana głównie metodą ubezpieczeniową, powinna przysługiwać każdej osobie pracującej, charakteryzować się powszechno-

⁵⁰ Zob. apel Prezesa KRUS R. Kwaśnickiego z maja 2008 r. w postaci jednostronicowej broszury w kwestii odpowiedzialności rodziców za bezpieczeństwo dzieci na terenie gospodarstwa rolnego, www.krus.gov.pl.

⁵¹ Wg danych KRUS za 2003 r. – wypadki dzieci do lat 15.

ścią oraz obejmować wszystkie zdarzenia zagrażające niezdolności do pracy i uzyskiwania tą drogą środków utrzymania.

W przeszłości kwestia ochrony ubezpieczeniowej ludności pracującej w rolnictwie była przedmiotem konfliktów zarówno na płaszczyźnie koncepcji społecznych, ekonomicznych, jak również w sferze praktyki i polityki. Świadczy o tym objęcie rolników indywidualnych społeczną ochroną od wypadków przy pracy dopiero na mocy ustawy z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin⁵². System ubezpieczenia społecznego rolników jest zatem instytucją dość młodą i stale rozwijającą się. Rozwiązania kształtujące ochronę osób pracujących w rolnictwie, przyjęte we wcześniejszych aktach prawnych, nie pozostają zatem bez znaczenia dla kształtu aktualnej regulacji ubezpieczenia wypadkowego w rolnictwie.

O tytule podlegania ubezpieczeniu wypadkowemu decydować powinna niewątpliwie przynależność do określonego zawodu (tu: rolniczego) i prowadzenie charakterystycznej dla niego działalności – w tym przypadku: działalności rolniczej. Zmiany w ustawie ubezpieczeniowej z 2004 r. zawęziły krąg podmiotów, którym może przysługiwać jednorazowe odszkodowanie wyłącznie do osób ubezpieczonych oraz ograniczyły możliwość wnioskowego przystąpienia do ubezpieczenia wypadkowego. O ile wprowadzenie rozwiązania uniemożliwiającego osobom niezdolnym do samodzielnej egzystencji ubezpieczenia się na wniosek od wypadku przy pracy można uzasadnić koniecznością racjonalizacji zasad jego podlegania, o tyle zabieg pozbawienia zupełnej ochrony dzieci poniżej 16 roku życia pracujących w rolnictwie należy ocenić krytycznie. W świetle aktualnej regulacji istnieje zatem szereg osób pracujących w rolnictwie, nieubezpieczonych i pozbawionych ochrony od wypadków przy pracy.

5. Przeprowadzone rozważania uprawniają do stwierdzenia, że konieczne jest zrewidowanie obowiązujących dziś przepisów określających zakres podmiotowy rolniczego ubezpieczenia wypadkowego. Pomijając inne, nieporuszone tutaj problemy występujące przy określaniu statusu ubezpieczeniowego rolnika, jego małżonka i domownika, zmiany te nie powinny pominąć kwestii ochrony osób najmłodszych faktycznie wykonujących pracę w rolnictwie. Należy bowiem pamiętać, że rolnictwo jest jednym z najbardziej wypadkogennych działów gospodarki.

⁵² Ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, Dz. U. 1977, Nr 32, poz. 140.

Mając na względzie funkcje i istotę społecznego ubezpieczenia wypadkowego, a także rozwiązania przyjęte w innych ustawodawstwach europejskich, pożądanym jest, by ubezpieczenie wypadkowe obejmowało swoim zakresem wszystkie podmioty faktycznie pracujące w rolnictwie. Prowadzona działalność rolnicza lub pomoc przy jej wykonywaniu stanowi bowiem podstawę podlegania ubezpieczeniu. Rodzinny charakter większości gospodarstw rolnych w Polsce i powszechne zjawisko pomocy dzieci w lżejszych pracach rolniczych utwierdza tylko w tym przekonaniu. Pomijając ukazane wcześniej kwestie dopuszczalności pracy dzieci w rolnictwie, należy podkreślić, że pomoc najmłodszych w czynnościach rolniczych jest na wsi zjawiskiem powszechnym. Nie da się tego faktu wyeliminować poprzez pozbawienie ochrony ubezpieczeniowej od zdarzeń wypadkowych w rolnictwie. Problemu tego nie rozwiążą także obowiązkowe ubezpieczenia gospodarcze czy fakultatywne od następstw nieszczęśliwych wypadków⁵³.

Warto zatem rozważyć wprowadzenie do ustawy ubezpieczeniowej możliwości ubezpieczenia na wniosek dzieci rolnika od wypadku przy pracy rolniczej. Nie należy oczywiście przyjmować, że każde dziecko już od najmłodszych lat jest zdolne do wykonywania pracy rolniczej. Wśród pracowników KRUS⁵⁴ można niejednokrotnie spotkać się ze stanowiskiem, że objęcie wszystkich dzieci ubezpieczeniem wnioskowym stanowiłoby przyzwolenie na pracę dzieci w gospodarstwie oraz że małe dzieci w ogóle nie powinny pracować w rolnictwie. Trudno się z powyższymi twierdzeniami nie zgodzić. Problemem pozostaje więc kwestia oceny zdolności dzieci do pomocy rolnikowi w wykonywaniu czynności rolniczych.

Pewnym rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenie do ustawy ubezpieczeniowej możliwości ubezpieczenia wypadkowego dzieci na wniosek, począwszy od ukończenia przez nie 12 roku życia. Taka konstrukcja z jednej strony znacznie ograniczyłaby możliwości wyłudzeń odszkodowania w przypadku zdarzenia wypadkowego, do którego doszło – przykładowo – podczas zabawy dziecka⁵⁵. Z drugiej – pozwalałaby objąć ochroną dzieci, które rzeczywiście pomagają rolnikowi i na jego wniosek są ubezpieczone od wypadków przy pracy rolniczej.

⁵³ Pierwsze ze względu na problemy odpowiedzialności rolnika za powierzoną pracą dziecku, a drugie ze względu na niewielką sumę ubezpieczenia, a co za tym idzie – niską jakość świadczeń.

⁵⁴ Np. Oddział Regionalny KRUS w Poznaniu.

⁵⁵ W praktyce, dla potrzeb ubezpieczeniowych, rolnik często oświadczał pracownikowi KRUS, że 4-latek szedł np. po jajka do kurnika.

Mając na uwadze doświadczenia niemieckie i francuskie, najtrafniejszym wydaje się tu jednak wprowadzenie ubezpieczenia obowiązkowego. Z kolei, wzorem rozwiązań włoskich, należałoby opowiedzieć się za objęciem ubezpieczeniem wypadkowym⁵⁶ dzieci wiejskich, które ukończyły 12 rok życia⁵⁷. Wiek ten z pewnością pozwala dziecku na pomoc rodzicom w lżejszych pracach w gospodarstwie, choć trzeba zauważyć, że przyjęta granica wieku może być dyskusyjna. Zgodnie z powszechną praktyką na wsi, dzieci zawsze pomagały i będą pomagać rodzicom w działalności rolniczej. Faktyczna praca w rolnictwie przesądza o zasadności objęcia tych osób ochroną społecznego ubezpieczenia wypadkowego.

Rozwiązanie przyjęte przez ustawodawcę, skutkujące całkowitym pozbawieniem dzieci rolnika ochrony od wypadków przy pracy, należy ocenić krytycznie. Z uwagi na rodzinny charakter gospodarstw rolnych, swoistość pracy w rolnictwie i występowanie powszechnego zjawiska pomocy najmłodszych w pracach rolniczych, konieczność rozszerzenia ochrony ubezpieczeniowej na tę grupę osób nie powinna budzić wątpliwości. Obowiązkowego objęcia ubezpieczeniem wypadkowym dzieci wiejskich od 12 lat nie należałoby jednak dokonywać poprzez obniżenie wieku domownika. Dzieci do chwili ukończenia 16 roku życia winny być otoczone dodatkową ochroną z uwagi na ciężar zlecanych i wykonywanych prac. Warto zatem zastanowić się nad potrzebą szczegółowej regulacji prawnej materii związanej z pomocą dzieci w pracach w rodzinnych gospodarstwach rolnych. Jej zadaniem byłoby przede wszystkim na określeniu form i zakresu prac w rolnictwie, których powierzanie dzieciom w określonym wieku byłoby normatywnie zabronione. Jednocześnie, dla zapewnienia gwarancji respektowania takich przepisów, celowe wydaje się wprowadzenie sankcji za ich naruszenie.

CHILD PROTECTION AGAINST ACCIDENTS AT AGRICULTURE WORK

Summary

The aim of the paper is to answer the question on the level of protection rural children are given by the legal regulation on accident insurance at agricultural work. Considerations carried out in the paper form a critical assessment of current solutions, because the law on

⁵⁶ Należy mieć tu jednak na uwadze ubezpieczenie wypadkowe obejmujące także grupę świadców powypadkowych a w szczególności rentę z tytułu niezdolności do pracy.

⁵⁷ Zob. art. 205 włoskiej ustawy wypadkowej.

social insurance of farmers does not extend the insurance protection to youngest persons working in agriculture, even when applying for it.

The author concludes by stating that due to the family character of agricultural holdings, the specifics of agricultural work and the common practice of children helping at agricultural work there exists a need for an extension of the personal catalogue in agricultural accident insurance. The arguments given in the paper call for such an extension being committed towards children. However, this shall not be done by lowering the age of household member. Children until the age of sixteen should be specifically protected due to the burden of work given to and carried out by them.

LA TUTELA DEI BAMBINI DAGLI INFORTUNI SUL LAVORO IN AGRICOLTURA

Riassunto

L'articolo cerca di comprendere in quale misura la disciplina dell'assicurazione tuteli i bambini dagli infortuni sul lavoro in agricoltura. Considerazioni critiche vengono mosse alle vigenti soluzioni legislative poiché la legge sulla previdenza sociale degli agricoltori non prevede – neppure a richiesta – la copertura assicurativa per i più giovani che effettivamente lavorano in agricoltura.

In conclusione l'autore constata che, a causa del carattere familiare delle aziende agricole, della specificità del lavoro in agricoltura e per il fatto che spesso i bambini aiutano nei lavori agricoli, esiste la necessità di estendere dal punto di vista soggettivo l'assicurazione agricola contro gli infortuni. Gli argomenti addotti in merito determinano la necessità dell'estensione della tutela assicurativa a questo gruppo di persone. Ciò non dovrebbe avvenire attraverso l'abbassamento dell'età del familiare. I bambini al compimento dei 16 anni dovrebbero essere coperti di una tutela aggiuntiva dato l'entità dei lavori effettuati.